

पात्रविधानका कोणबाट 'चन्द्रवदन' कथाको अध्ययन

रमेश प्रभात*

ramesh.shrestha@bimc.tu.edu.np

अध्ययनको सारांशीकरण

प्रस्तुत अध्ययन कथाको पात्रविधानसँग सम्बन्धित छ। पात्रविधान कथाको विश्लेषण गर्ने नवीन अवधारणा हो। यो अध्ययनमा चन्द्रवदन कथामा प्रयुक्त पात्रहरूको खोजी गरिएको छ। ती पात्रहरूमध्ये प्रमुख पात्र चन्द्रवदनलाई पात्रविधानका कोणबाट विश्लेषण गर्दै संरचनात्मक आधार र चारित्रिक विभेदक अभिलक्षणका आधारमा चर्चा गरिएको छ। यसरी पात्रविधानका आधारमा चन्द्रवदन कथाको विश्लेषण यो अध्ययनमा गरिएको छ।

प्रमुख शब्दावली : पात्रविधान, संरचनात्मक आधार, जीवनचेतना, आसन्नता, आबद्धता, चारित्रिक विभेदक अभिलक्षण।

१. विषयपरिचय

'चन्द्रवदन' (१९९२) कथाका सर्जक विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला (१९७१—२०३९) हुन्। यो कथा शारदा पत्रिकामा पहिलो चोटि प्रकाशित र विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कथा (२०५०) मा सङ्कलित एक उत्कृष्ट नेपाली फुटकर कथा हो। नेपाली कथाका क्षेत्रमा मनोविज्ञानको प्रारम्भ गर्ने श्रेय प्राप्त यस कथाका रचनाकार कोइराला नेपाली गद्य साहित्यअन्तर्गत कथा, उपन्यास र संस्मरण लेखनका क्षेत्रमा समेत सुपरिचित छन्। यिनका दोषी चशमा (२००६) र श्वेतभैरवी (२०३९) दुईवटा कथासङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन्। त्यस्तै यिनका तीनघुम्ती (२०२५), नरेन्द्रदाइ (२०२६), सुम्निमा (२०२७), मोदिआइन (२०३६), हिटलर र यहूदी (२०४०) तथा बाबु आमा र छोरा (२०४५) नामक छवटा उपन्यासहरू प्रकाशित छन्। यसबाहेक यिनका आफ्नो कथा (२०३९), जेल जर्नल (२०५१) र आत्मवृत्तान्त (२०५४) नामक तीनवटा संस्मरणात्मक कृतिहरू र विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कविता (२०५४) नामक एउटा कवितासङ्ग्रह समेत प्रकाशित छ। नेपाली साहित्यका विविध विधाका सर्जक कोइराला मूलतः मनोवैज्ञानिक आख्यानकार हुन्।

पात्रविधान पदले पात्रहरूको विन्यास भन्ने कुरालाई जनाउँछ। यसभित्र रहेका दुई शब्दहरूमध्ये पात्रले सहभागी र विधानले त्यसको विन्यास वा व्यवस्थापनलाई बुझाउँछ। जुनसुकै आख्यानात्मक कृतिमा पात्रको उपस्थिति अनिवार्य हुन्छ। खासगरी आख्यानात्मक कृतिहरूमा गरिने पात्रहरूको चयन, भूमिकानिर्धारण र व्यवस्थापन नै पात्रविधान हो। यहाँ कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाको 'चन्द्रवदन' कथामा प्रयुक्त पात्रविधानको अध्ययन गरिएको छ।

२. पात्रविधानको सैद्धान्तिक अवधारणा

आख्यानको प्रयोगका दृष्टिले साहित्यमा आख्यानात्मक विधा र आख्यानेतर विधा गरी दुई विधा रहेका छन्। साहित्यको आख्यानात्मक विधाअन्तर्गत खास गरी आख्यानसँग सम्बन्धित कथा र उपन्यास तथा अभिनयसँग सम्बन्धित नाटक विधा पर्दछन्। आख्यानेतर विधाअन्तर्गत कविता र निबन्ध विधा पर्दछन्। कविता विधाका पनि आयामका आधारमा मभौला र बृहत् रूप अर्थात् खण्डकाव्य र महाकाव्यलाई आख्यानात्मक रचना हुन्। यसरी साहित्यका जुनजुन विधामा आख्यानको प्रयोग हुन्छ, ती सबै विधामा घटना, पात्र र परिवेशजस्ता तत्त्वहरू अनिवार्य रूपमा रहेका हुन्छन्। आख्यानात्मक कृतिमा जेजति घटना हुन्छन् ती सबै पात्र वा सहभागीकै माध्यमबाट घट्ने गर्दछन्। त्यस्तै पात्रले जेजस्ता घटनाहरू घटाउने गर्दछन्, ती सबै पात्रले बेहोरेको परिवेशका कारण घट्ने गर्दछन्। त्यसैले आख्यानात्मक रचनामा

* Mr. Prabhat is Lecturer in Nepali Department at Birendra Multiple Campus

सहभागीको भूमिका महत्त्वपूर्ण भएको हो। आख्यानकारले आख्यानमा जीवनजगतसम्बन्धी कुनै घटना, कार्य वा विषय, विचार आदिलाई प्रस्तुत गर्नका लागि खडा गरेका व्यक्ति नै सहभागी हो। आख्यानमा कृतिले सहभागीका अभावमा कुनै संरचना प्राप्त गर्न नसक्ने भएकाले तिनमा चरित्र वा पात्रलाई उपस्थित गर्नु आवश्यक हुन्छ। यसरी आख्यानमा कृतिभित्र ती पात्र वा सहभागीका काम, स्वभाव, विचार, प्रवृत्ति आदिका दृष्टिले तिनका चरित्रको जेजस्तो चित्रण गरिएको हुन्छ, त्यही नै सम्बन्धित आख्यानमा कृतिको पात्रविधान हो।

सामान्यतया साहित्यिक कृति वा सङ्गथनमा संलग्न वा प्रयुक्त व्यक्ति, पात्र वा चरित्र नै सहभागी हो। यस्ता सहभागी वा पात्रको संरचनात्मक स्थितिलाई समालोचक मोहनराज शर्माले लिङ्गका आधारमा पुरुष र स्त्री, कार्यका आधारमा प्रमुख, सहायक र गौण, प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल र प्रतिकूल, स्वभावका आधारमा गतिशील र गतिहीन, जीवनचेतनाका आधारमा वर्गीय र व्यक्ति, आसन्नताका आधारमा नेपथ्य र मञ्च तथा आबद्धताका आधारमा बद्ध र मुक्त (शर्मा, २०४८ : ७२) गरी विभाजन गरेका छन्। यहाँ संरचनात्मक आधारमा विश्लेषण गर्न तिनै बुँदाहरूलाई निम्नानुसार लिइएको छ :

- (१) लिङ्गका दृष्टिले पुरुष र स्त्री
- (२) कार्यका दृष्टिले प्रमुख, सहायक र गौण
- (३) प्रवृत्तिका दृष्टिले अनुकूल र प्रतिकूल
- (४) स्वभावका दृष्टिले गतिशील र गतिहीन
- (५) जीवनचेतनाका दृष्टिले व्यक्तिगत र वर्गगत
- (६) आसन्नताका दृष्टिले मञ्चीय र नेपथ्य
- (७) आबद्धताका दृष्टिले बद्ध र मुक्त।

त्यस्तै चारित्रिक विभेदक अभिलक्षणको आधारमा पात्रविधानको विश्लेषण गर्नका लागि प्रस्तुत 'चन्द्रवदन' कथाबाट मुख्यमुख्य पात्रका कार्यकलापसँग सम्बद्ध तथ्याङ्गलाई आधार मानिएको छ।

३. 'चन्द्रवदन' कथाको कथानक

प्रस्तुत 'चन्द्रवदन' कथा छोटो आयाम भएको कथा हो। यसमा एउटी उन्नाईस वर्षीय विवाहित युवती चन्द्रवदनका सामान्य दिनचर्याको चर्चा गरिएको छ। ऊ बस्ने ठाउँको बारेमा कथाले प्रस्ट नपारे पनि लगभग सहरिया परिवेश भन्ने छनक दिन्छ। यो कथाको मुख्य पात्र चन्द्रवदनको दिनचर्या एकोहोरो खालको र पट्यारलो किसिमले बित्ने गरेको चर्चा कथामा पाइन्छ। उसको लोग्ने जेल परेकाले उसको दिनभरको काम नै खाना पकाउनु, खानु, सरसफाइ गर्नु, कोरीबाटी गर्नु र आफ्नी तीन वर्षकी छोरीको हेरचाह गर्नुमा सीमित देखिन्छ। ऊ छिमेकमा गएर गफ गर्ने गर्दिन। ऊ बार्दलीमा बसेर बाहिर हेर्ने गर्छे, सोही क्रममा छिमेकमा बस्न आएको जुल्फीवाला गुन्डाजस्तो देखिने मानिससँग उसको आँखा जुध्न पुग्छ। यो क्रम केही दिनसम्म चल्यो। ऊ त्यो मान्छेलाई राम्रो मान्दिन, तर फुर्सदको समयमा उसका बारेमा सोचिने छान्छे। यसरी आफूले कति पनि मन नपराएको मान्छेका बारेमा सोचेर समय बिताउने चन्द्रवदन अरूभन्दा पृथक् पात्र हो। यस्तै गरी समय बितिरहेकोमा एकदिन ऊ त्यो जुल्फीवालालाई देखाउनका निम्ति सिँगारपटार गरी राम्रो लुगा लगाएर दिनभर बार्दलीमा बस्छे। त्यो दिन उक्त जुल्फीवाला दिनभर पल्लो घरमा देखा पर्दैन। त्यो दिनदेखि ऊ त्यता देखा नै पर्दैन। यसपछि चन्द्रवदनको दिनचर्या पुरानै ढाँचामा पट्यारलाग्दो तरिकाले बित्ने गरेको घटना कथामा देखाइएको छ।

४. 'चन्द्रवदन' कथामा पात्रविधान

प्रस्तुत 'चन्द्रवदन' कथा सङ्ख्यात्मक हिसाबले थोरै पात्र प्रयोग भएको फुटकर कथा हो। यो कथामा चन्द्रवदन, चन्द्रवदनकी छोरी, चन्द्रवदनको पति, चन्द्रवदनको दाजु, चन्द्रवदनकी भाउजू, चन्द्रवदनकी बहिनी, जुल्फीवाला,

जुल्फीवालाकी पत्नी, विवाहिता स्वास्नीमानिस, उनीहरूका दुलहा, कालिका र कालिकाको पति गरी जम्मा बाह्रजना पात्रहरू मात्र प्रयोग गरिएका छन्। ती पात्रहरूको पात्रविधानगत विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :

४.१. 'चन्द्रवदन' कथाका पात्रहरूको संरचनात्मक विश्लेषण

प्रस्तुत 'चन्द्रवदन' कथामा प्रयुक्त बाह्रजना पात्रमध्ये विवाहिता स्वास्नीमानिस र उनीहरूका दुलाहाले समूहको प्रतिनिधित्व गर्छन् भने अन्य पात्रले व्यक्तिको प्रतिनिधित्व गर्छन्। ती पात्रहरूलाई संरचनात्मक आधारमा वर्गीकरण गरी तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका : १. 'चन्द्रवदन' कथाका पात्रहरूको संरचनात्मक वर्गीकरण

वर्गीकरणको आधार र पात्रहरू	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवन चेतना		आसन्नता		आबद्धता	
	पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	गतिहीन	व्यक्तिगत	वर्गगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
चन्द्रवदन		+	+			+		+		+		+		+	
चन्द्रवदनकी छोरी		+			+	+			+		+	+			+
चन्द्रवदनको पति	+				+	+			+		+		+		+
चन्द्रवदनको दाजु	+				+	+			+		+		+		+
चन्द्रवदनकी भाउजू		+			+	+			+		+		+		+
चन्द्रवदनकी बहिनी		+			+	+			+		+		+		+
जुल्फीवाला	+				+		+		+	+		+		+	
जुल्फीवालाकी पत्नी		+			+	+			+		+		+		+
विवाहिता स्वास्नीमानिस		+			+	+			+		+		+		+
उनीहरूका दुलहा	+				+	+			+		+		+		+
कालिका		+			+	+			+		+		+		+
कालिकाको पति	+				+	+			+		+		+		+

प्रस्तुत तालिकाका अनुसार 'चन्द्रवदन' कथाका पात्रहरूलाई हेर्दा लिङ्गका आधारमा चन्द्रवदनको पति, चन्द्रवदनको दाजु, जुल्फीवाला, उनीहरूका दुलहा र कालिकाको पति पुरुष पात्र हुन् भने चन्द्रवदन, चन्द्रवदनकी छोरी, चन्द्रवदनकी भाउजू, चन्द्रवदनकी बहिनी, जुल्फीवालाकी पत्नी, विवाहिता स्वास्नीमानिस र कालिका स्त्री पात्र हुन्। ती पात्रहरूको कार्यलाई हेर्दा चन्द्रवदन प्रमुख पात्र हो भने बाँकी पात्रहरू गौण पात्र हुन्। प्रवृत्तिका आधारमा जुल्फीवाला प्रतिकूल पात्र हो भने बाँकी सबै पात्र अनुकूल छन्। स्वभावका आधारमा चन्द्रवदन गतिशील पात्र हो भने बाँकी सबै गतिहीन पात्र हुन्। जीवनचेतनाका आधारमा चन्द्रवदन र जुल्फीवाला व्यक्तिगत पात्र हुन् भने बाँकी सबै पात्रहरू वर्गगत पात्र हुन्। आसन्नताका आधारमा चन्द्रवदन, चन्द्रवदनकी छोरी र जुल्फीवाला मञ्चीय पात्र हुन् भने बाँकी सबै नेपथ्य पात्र हुन्। आबद्धताका आधारमा चन्द्रवदन र जुल्फीवाला बद्ध पात्र हुन् भने बाँकी सबै मुक्त पात्र हुन्।

माथि प्रस्तुत गरिएका पात्रहरूमध्ये यस कथामा चन्द्रवदनको भूमिका मुख्य देखिन्छ। उसले कथाको विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेकीले यहाँ उसको पात्रविधानगत अवस्थाको विश्लेषण गरिएको छ।

४.२. 'चन्द्रवदन' कथाको प्रमुख पात्र चन्द्रवदनको संरचनात्मक विश्लेषण

प्रस्तुत 'चन्द्रवदन' कथाको प्रमुख पात्र चन्द्रवदनलाई कथामा उसले देखाएको सहभागिताका आधारमा लिङ्गका दृष्टिले स्त्री, कार्यका दृष्टिले प्रमुख, प्रवृत्तिका दृष्टिले अनुकूल, स्वभावका दृष्टिले गतिशील, जीवनचेतनाका दृष्टिले व्यक्तिगत, आसन्नताका दृष्टिले मञ्चीय र आबद्धताका दृष्टिले बद्ध पात्र हो भन्ने कुराको पुष्टि कथाबाट साभार गरिएका निम्नलिखित तथ्याङ्कका आधारमा गरिएको छ :

तथ्याङ्क : (१)

त्यसका पति एउटा मुद्दामा परी थुनिएका थिएन कहिले छुट्छन् उसलाई पनि राम्ररी थाहा छैन। (शर्मा, २०६७ : १११)

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा चन्द्रवदनको पतिको प्रसङ्ग आएको छ। यस्तो पति हुने व्यक्ति उसकी पत्नी हुने भएकाले लिङ्गका आधारमा चन्द्रवदन स्त्री पात्र हो।

तथ्याङ्क : (२)

भोलिदेखि फेरि अल्छीलागदो दिन सुरु भयो। चन्द्रवदनको एकनासको जीवनमा यस्तो घटना पनि भएछ। (शर्मा, २०६७ : ११४)

माथिको तथ्याङ्कमा चन्द्रवदनको एकनासको जीवनमा यस्तो घटना पनि भएछ भनेर उसको केन्द्रीयताको कुरा गरिएको हुनाले ऊ यस कथाको प्रमुख पात्र हो। त्यस्तै यो कथाको सुरुदेखि अन्त्यसम्म फैलिएर कथामा मुख्य भूमिकामा देखिएकाले पनि चन्द्रवदनलाई प्रमुख पात्र भनिएको हो।

तथ्याङ्क : (३)

एक वर्षपहिले उसको पतिलाई आमा पत्रो लगेर भ्यालखानामा हालिदिए। माइत जाओस् भने माइतमा कोही छैनन्, त्यसो त दाज्यू-भाउज्यू छन्, बहिनी छ, तर माइतीले चाख नमाने के जानु। (शर्मा, २०६७ : १११)

माथि प्रस्तुत तथ्याङ्कमा उसले माइतीलाई दुःख नदिने विचार राखेकी छे। यसरी उसको सकारात्मक धारणा देखाइएको छ। उसको सकारात्मक रूप देखिएकाले प्रवृत्तिका आधारमा ऊ अनुकूल पात्र प्रमाणित हुन्छे।

तथ्याङ्क : (४)

त्यो काट्टै सोच थाली- 'त्यो निश्चय नै खराब मान्छे हो। बदमास मान्छे त्यस्तै तेलले चिपिचल्ल पारेको जुल्फी राख्छन्, र फेरि हेर न' निहुरी-निहुरी चन्द्रवदन त्यसलाई हेर्दथी- 'यतै हेरिहेछ।' चन्द्रवदनलाई आजकालका त्यस्ता गुन्डादेखि रिस उठ्थ्यो। (शर्मा, २०६७ : ११२)

तथ्याङ्क : (५)

एक दिन आफ्नो सबभन्दा राम्रो लुगा लगाई आफ्नी छोरीलाई पनि राम्रो फेराई, आज त्यसै रहर लाग्यो। गाजलटीकी-कालटीकी लगाई बारदलीमा आएर बसी। तर त्यो जुल्फीवाला आएन- दिनभरि बसिरही। अहिले आउला- अब आउला भन्दाभन्दै दिन बित्यो। (शर्मा, २०६७ : ११४)

माथि प्रस्तुत तथ्याङ्क (४) मा उसले अर्को घरको बारदलीबाट हेर्ने जुल्फीवालालाई खराब मान्छे ठानेर रिसाउने काम गरेकी छ भने तथ्याङ्क (५) राम्रो लुगा लगाई शृङ्गारसमेत गरेर दिनभरि बारदलीमा बसेर उसैको प्रतीक्षा गरेकी छ। यसरी एउटै व्यक्तिका बारेमा विल्कुल फरक खालका व्यवहार गरेकीले उसलाई स्वभावका आधारमा गतिशील चरित्रको व्यक्ति भनिएको हो।

जीवनचेतनाका आधारमा चन्द्रवदन व्यक्तिगत पात्र हो। माथि प्रस्तुत तथ्याङ्क (४) मा छिमेकबाट आफूलाई चियाउने जुल्फीवालालाई उसले घृणा गरेको देखाइएको छ भने तथ्याङ्क (५) मा त्यसैलाई देखाउन भनेर दिनभर राम्रो लुगा लगाएर बारदलीमा कुर्ने काम गरेकी छ। यसरी अरूसँग नमिल्ने व्यवहार गर्ने चन्द्रवदन जीवनचेतनाका आधारमा व्यक्तिगत पात्र हो।

आसन्नताका आधारमा चन्द्रवदन मञ्चीय पात्र हो। सिङ्गो कथाभरि उसको उपस्थिति मञ्चीय रूपमा देखा परेकाले उसलाई आसन्नताका आधारमा मञ्चीय पात्र भनिएको हो, जसलाई माथिका सबै तथ्याङ्कहरूले समेत पुष्टि गर्छन्।

आबद्धताका आधारमा चन्द्रवदन बद्ध पात्र हो। सिङ्गो कथा उसकै वरिपरि घुमेको छ। उसलाई कथाबाट हटाउन सकिँदैन। यस आधारमा ऊ बद्ध पात्र हो, जसलाई माथिका सबै तथ्याङ्कहरूले प्रष्ट पार्छन्।

विभिन्न तथ्याङ्कहरूलाई हेरी संरचनात्मक आधारमा चन्द्रवदनलाई विश्लेषण गर्दा प्रस्तुत 'चन्द्रवदन' कथामा ऊ लिङ्गका आधारमा स्त्री, कार्यका आधारमा प्रमुख, प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल, स्वभावका आधारमा गतिशील, जीवनचेतनाका आधारमा व्यक्तिगत, आसन्नताका आधारमा मञ्चीय र आबद्धताका आधारमा बद्ध पात्रका रूपमा आएको छ।

४.३. 'चन्द्रवदन' कथाको प्रमुख पात्र चन्द्रवदनको चारित्रिक अभिलक्षण

प्रस्तुत 'चन्द्रवदन' कथामा प्रयुक्त बाह्रजना पात्रहरूमध्ये चन्द्रवदनको भूमिका मुख्य देखिन्छ। यस कथामा चन्द्रवदनले निर्वाह गरेको भूमिकाका आधारमा उसको चारित्रिक अभिलक्षण निर्धारण गरी निम्नानुसार विश्लेषण गरिएको छ:

'चन्द्रवदन' कथाको मुख्य भूमिकामा देखिने चन्द्रवदनका चारित्रिक विशेषताहरूलाई केलाउँदा कथामा ऊ युवती, मेहनती, गृहिणी, रुढिवादी, मनोरोगी, एकलकाटे, विद्रोही पात्रका रूपमा देखा परेकी छ, जसलाई तथ्याङ्कका आधारमा निम्नानुसार पुष्टि गरिएको छ:

तथ्याङ्क : (१)

आफू अहिले १९ वर्षकी भैं। प्रेम भनेको के हो थाहा पाएकी थिइन। ५ वर्ष पहिले बिहा भएपछि फेरि जीवनमा रहरलाग्दो कुरा भएन। (शर्मा, २०६७ : १११)

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा अहिले उसको उमेर उन्नाईसवर्ष भनिएको छ। त्यस्तै उसको विवाह भएको पाँच वर्ष भइसकेको कुरा पनि तलको तथ्याङ्कमा गरिएकाले चन्द्रवदन युवती पात्र हो।

तथ्याङ्क : (२)

चन्द्रवदनको दिन बडो कठिनले बित्दथ्यो। अलिक फुर्तिली हुनाले सानो घरको काम सबै सिद्ध्याईकन पनि उसलाई सारा दिन फुर्सद हुन्थ्यो। (शर्मा, २०६७ : १११)

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा उसलाई फुर्तिली भनिएको छ। उसको घरायसी काम छिट्टै सकिने कुरा पनि तलको तथ्याङ्कमा गरिएको छ। यसरी समयमै काम सक्ने हुनाले चन्द्रवदन मेहनती पात्र हो। तथ्याङ्क : (३)

बिहान उठी नुहाइवरी पूजा-पाठ पनि हाल्थी र जब त्यो तरकारी काट्न भनेर बस्दथी, उसकी एउटी तीन वर्षकी छोरी बिछ्यौनाबाट उठीकन आँखा मिच्चै रुँदै आउँथी। एकछिन त्यसलाई काखामा ली फुल्यायो, काट्दाकाट्दैको एउटा आलुमा ४ वटा सिन्को घोची 'नानीको खसी' बनाई उसलाई खेल्न दियो, भात पकायो, खायो, भाँडा पनि माभ्यो, घरको यताउति गन्थो तैपनि दिन भर्खर ढल्ल लागेको हुन्थ्यो। (शर्मा, २०६७ : १११)

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा उसले बिहान सबेरै उठेर पूजापाठ गर्ने गरेको, तरकारी काट्ने गरेको र सानी छोरीको राम्रो हेरचाह गर्ने गरेको कुरा गरिएको छ। त्यस्तै खाना पकाउने, खाने, भाँडा माभने जस्ता कामहरू खुरुखुरु गरेकीले ऊ गृहिणी पात्र हो।

तथ्याङ्क : (४)

त्यसको स्वभाव कसैसँग नमिल्ने हुनाले छिमेकीहरूसँग आवत-जावत थिएन। अल्छीले 'हाइ-हाइ' दिन बिताउनुपर्थ्यो, फेरि तर्खर गर्न थाल्थी र खाईपिई छोरीलाई खाई समसाँभमै सुत्दथी। (शर्मा, २०६७ : १११)

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा उसको छिमेकीसँग आवतजावत नभएको र दिनभरि अल्ल्हीले हाइहाइ गरेर बिताउने गरेको कुरा गरिएको छ। यसरी छिमेकीसँग कुनै सम्बन्ध नराख्ने गरेकीले चन्द्रवदन एकलकाँटे पात्र हो।

तथ्याङ्क : (५)

चन्द्रवदन अल्ल्ही मानीमानी पित्तलको एउटा कटौरामा खरर ... टन खरर ... टन बत्ती कातिरहेकी थिई।
बीचबीचमा काठको सानो बट्टामा खरानी औँलोमा घस्दथी। (शर्मा, २०६७ : ११२)

तथ्याङ्क : (६)

चन्द्रवदनले थाहा थाहा पाई- कोही नयाँ मान्छे आएछ, पहिले त्यो मान्छे कहिले पनि देखिएको थिएन। त्यसलाई
देखासाथ चन्द्रवदनले कपालमा लुगा हाली, आँखा तल गरी बत्ती काल्न थाली। (शर्मा, २०६७ : ११२)

माथिको तथ्याङ्क (५) लाई हेर्दा उसले पूजा-पाठका लागि बत्ती काल्ने गरेको कुरा गरिएको छ भने तथ्याङ्क (६)
मा पल्लो घरमा नयाँ लोग्नेमान्छे देखेर उसले कपालमा लुगा राखेकी छ। यसर्थ चन्द्रवदन रूढिवादी पात्र हो।

तथ्याङ्क : (७)

संसारमा यो के नियम चलाएको रहेछ। स्वास्नीमानिसलाई मात्र काम गर्नुपर्ने। (शर्मा, २०६७ : ११३)

माथिको तथ्याङ्कलाई हेर्दा उसले स्वास्नीमान्छेले मात्र काम गर्नुपर्ने नियमको विरोध गरेकी छ। यसर्थ चन्द्रवदन
विद्रोही पात्र हो।

तथ्याङ्क : (८)

अर्को दिन ठीक उही समयमा जुल्फीवाला उस्तै गरी हेर्न थाल्यो। कस्तो असभ्य मान्छे रहेछ ! थाहा पाई थाहा
पाई म स्वास्नीमान्छे छु, एकतै छु भनी यता हेर्छ। हेर न त्यसै ठिङ्ग उभिरहेछ। (शर्मा, २०६७ : ११२)

तथ्याङ्क : (९)

सधैं चन्द्रवदन त्यो जुल्फीवालालाई कहिले बारदलीमै, कहिले पानी भर्न जाँदा बाटामा देख्दथी। सधैं त्यसको
जुल्फी तेलले चिपिचल्ल रहन्थ्यो। चन्द्रवदनलाई कहिले पनि त्यो भद्र मनुष्यजस्तो लागेन, र जहिले पनि
त्यसको दृष्टिबाट हट्ने प्रयास गर्थी। तर 'अहिले बारदलीमै छ कि त्यहाँबाट गइसक्यो ?' भन्ने सोच्दै फेरि
बारदलीमा आउँथी। (शर्मा, २०६७ : ११४)

तथ्याङ्क : (१०)

एक दिन आफ्नो सबभन्दा राम्रो लुगा लगाई आफ्नी छोरीलाई पनि राम्रो फेराई, आज त्यसै रहर लाग्यो।
गाजलटीकी- कालटीकी लगाई बारदलीमा आएर बसी। तर त्यो जुल्फीवाला आएन- दिनभरि बसिरही। अहिले
आउला- अब आउला भन्दाभन्दै दिन बित्यो। (शर्मा, २०६७ : ११४)

माथिको तथ्याङ्क (८) मा उसले छिमेकबाट आफूलाई घुरेर हेर्ने जुल्फीवालालाई असभ्य मान्छे ठानेकी छ
भने तथ्याङ्क (९) उसले त्यो जुल्फीवालालाई नराम्रो मान्छे ठाने पनि ऊ अहिले बारदलीमा छ कि छैन भनेर हेर्ने गरेको
देखाइएको छ। त्यस्तै तथ्याङ्क (१०) मा उसले त्यही जुल्फीवालालाई हेर्न भनेर राम्रो लुगा लगाएर दिनभरि कुरेर बसेकी
छ। यसर्थ चन्द्रवदन मनोरोगी पात्र हो।

'चन्द्रवदन' कथामा चन्द्रवदनका चारित्रिक अभिलक्षण केलाउँदा ऊ युवती, मेहनती, गृहिणी, रूढिवादी,
एकलकाँटे, विद्रोही, मनोरोगी पात्रका रूपमा देखा परेकी छ, जसलाई तथ्याङ्कका आधारमा माथि पुष्टि गरिएको छ।

५. निष्कर्ष

प्रस्तुत 'चन्द्रवदन' कथा तृतीय पुरुष दृष्टिबिन्दुमा अगाडि बढेको पाइन्छ। यो कथामा जम्मा बाह्रजना पात्र
छन्। तिनलाई संरचनात्मक कोणबाट केलाई लिङ्गका आधारमा वर्गीकरण गर्दा पाँचजना पुरुष र सातजना स्त्री पात्र

रहेको पाइन्छ। त्यस्तै कार्यका आधारमा चन्द्रवदन प्रमुख पात्र हो भने बाँकी सबै गौण पात्र हुन्। प्रवृत्तिका आधारमा हेर्दा जुल्फीवाला प्रतिकूल पात्र हो भने बाँकी सबै अनुकूल खालका छन्। स्वभावका आधारमा हेर्दा चन्द्रवदन गतिशील चरित्र हो भने बाँकी सबै गतिहीन चरित्र हुन्। जीवनचेतनाका आधारमा चन्द्रवदन र जुल्फीवाला व्यक्तिगत चरित्र देखिन्छन् भने बाँकी चरित्र वर्गगत देखिन्छन्। आसन्नताका आधारमा चन्द्रवदन, चन्द्रवदनकी छोरी र जुल्फीवाला मञ्चीय पात्र हुन् भने बाँकी चरित्र नेपथ्य खालका देखिन्छन्। आबद्धताका आधारमा चन्द्रवदन र जुल्फीवाला बद्ध पात्र हुन् भने बाँकी सबै मुक्त चरित्र हुन्। यो कथामा कथाकारले कथाको प्रमुख पात्र चन्द्रवदनको चिनारी दिनका लागि वर्णनात्मक पद्धतिको प्रयोग गरेका छन् भने चरित्रचित्रणका लागि नाटकीय पद्धतिको प्रयोग गरी उसका चारित्रिक विशेषताहरू देखाइएका छन्। कथाभित्र निर्वाह गरेको भूमिकाका आधारमा कथाको प्रमुख पात्र चन्द्रवदनका चारित्रिक अभिलक्षण केलाउँदा ऊ युवती, मेहनती, गृहिणी, रूढिवादी, एकलकाँटे, विद्रोही तथा मनोरोगी पात्रका रूपमा देखा परेकी छ। यसर्थ पात्रविधानका दृष्टिले विवेच्य कथा 'चन्द्रवदन' एक उत्कृष्ट कथा हो।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- अर्याल, भैरव, साक्षा कथा (सम्पा.), ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०२५।
- काफ्ले, नारायण, विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कथामा रूपविन्यास, अप्रकाशित नेपाली स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. त्रिचन्द्र क्याम्पस, २०६८।
- कोइराला, खेम, साहित्यकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला, (तेस्रो संस्क.), काठमाडौं : श्री विद्या प्रकाशन, २०४५।
- घर्ती, दुर्गाबहादुर, मनोविश्लेषणात्मक नेपाली उपन्यासमा पात्रविधान, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६७।
- ज्ञवाली, ज्ञाननिष्ठ, विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला कथाका पुरुषपात्रहरूको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. त्रिचन्द्र क्याम्पस, २०५७।
- न्यौपाने, शान्ति, विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कथाका नारीपात्रहरूको अध्ययन, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. पद्मकन्या क्याम्पस, २०५५।
- बराल, कृष्णहरि, मनोविश्लेषण र साहित्य, (दोस्रो संस्क.), काठमाडौं : अक्सफोर्ड इन्टरनेसनल पब्लिकेसन प्रा.लि., २०७२।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद, नेपाली कविताको संरचनात्मक विश्लेषण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार, २०६२।
- शर्मा, मोहनराज, शैलीविज्ञान, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४८।
- शर्मा, शारदा, उपन्यासकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका नारी पात्र तथा तिनका दृष्टिकोण र आकांक्षा, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, २०४९।
- शर्मा, हरिप्रसाद, कथाकार विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला : विश्लेषण र मूल्याङ्कन, अप्रकाशित विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, त्रि.वि. नेपाली केन्द्रीय विभाग, २०४५।
- ..... विश्वेश्वरप्रसाद कोइरालाका कथा, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५०।
- श्रेष्ठ, दयाराम, नेपाली कथा भाग ४, (पाँचौं संस्क.), ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०६८।